

УДК 343.2

ШУЛЬГА Н.В.

ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

У статті висвітлені проблемні питання щодо застосування інноваційних технологій у кримінальному процесі України.

Ключові слова: інновація, технологія, науково-технічні засоби, відеоконференц-зв'язок, доказ, процесуальні дії, кримінальне провадження.

В статье освещены проблемные вопросы применения инновационных технологий в уголовном процессе Украины.

Ключевые слова: инновация, технология, научно-технические средства, видео-конференцсвязь, доказательство, процессуальные действия, уголовное производство.

The article highlights the problematic issues of the use of innovative technologies in the criminal process of Ukraine.

Key words: innovation, technology, scientific and technological means, video-conferencing, evidence, proceedings, criminal proceedings.

Вступ. Останніми роками спостерігається тенденція широкого впровадження інноваційних технологій у різні сфери життєдіяльності держави і суспільства. Цей прогрес не обійшов стороною і сферу кримінального судочинства.

Застосування нових методів боротьби зі злочинністю, зокрема з транснаціональною, а також використання новітніх досягнень науки і високих технологій набуває особливої актуальності та значущості. Ця проблема не тільки обговорюється публічно, але також відбивається у нормативних правових актах, покликаних забезпечити захист прав і свобод людини і громадянина. Так, у наказі Державної судової адміністрації України від 15.11.2012 р. № 155 «Про затвердження Інструкції про порядок роботи з технічними засобами відеозапису ходу і результатів процесуальних дій, проведених у режимі відеоконференції під час судового засідання (кримінального провадження)» передбачено єдиний порядок роботи з технічними засобами відеозапису ходу і результатів процесуальних дій, які проводяться у режимі відеоконференції під час судового засідання (кримінального провадження).

Тематики використання інноваційних технологій у кримінальному процесі тією чи іншою мірою торкалися у своїх наукових працях такі вчені, як Г.К. Авдєєва, О.В. Баулін, П.С. Елькінд, В.А. Журавель, А.О. Ляш, Д. М. Тимчишин, В.Ю. Шепітько, О.В. Фунікова та інші. Проте з огляду на існування великої кількості дискусійних питань у відповідній сфері дослідження означені питання потребують додаткового аналізу та доопрацювання.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування використання інноваційних технологій у кримінальному процесі України. Для досягнення поставленої мети необхідно дослідити етимологію термінів «інновація», «технологія»; визначити поняття «науково-технічні засоби»; висвітлити проблемні питання щодо застосування технічних засобів.

Результати дослідження. Сьогодні у сфері використання інноваційних технологій теорією і практикою вироблено численний понятійний апарат «інноваційних» розробок, що використовується у побуті між фахівцями. Однак ці поняття не завжди закріплені в нормативних правових документах що, на наш погляд, може викликати певні труднощі їх застосування у практичній діяльності.

Звісно, труднощі теоретичного вивчення процесу використання сучасних технологій у сфері кримінального судочинства пов'язані із правовою недосконалістю вживаних термінів, відсутністю методології дослідження впливу того чи іншого технічного нововведення на ефективність діяльності правозастосовувачів у кримінальному процесі.

Пристаючи до розгляду питань, що стосуються застосування інноваційних технологій у кримінальному судочинстві, спочатку звернемося до лінгвістичних визначень вживаних у цій сфері термінів. Це дасть змогу вибудувати логічно-структуроване розуміння суті та змісту цього питання, розібратися з різноманіттям технічних розробок, що застосовуються на всіх стадіях кримінального процесу, виділивши з них найбільш перспективні, а також визначити їх роль і значення.

© ШУЛЬГА Н.В. – ад'юнкт кафедри кримінального процесу (Національна академія внутрішніх справ)

Відповідно до сучасних словників «інновація» (від лат. «novatio») – оновлення, зміна [2] – нововведення, новітня зміна чи винахід, тобто нова технологія чи виріб, що якісно випереджає попередні або значно відрізняється від них. Але процес створення інновації ще не означає саму інновацію, лише його завершення може дати відповідь, чи відбулося втілення чи матеріалізація інноваційної ідеї у якийсь новий продукт, метод, засіб. Інновації – новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоспроможні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери [10].

Деякі вчені тлумачать зазначену дефініцію ширше. Так, на думку Н.Н. Штикова, залежно від відмінностей у методологічних підходах під інновацією також можна розуміти результат творчого процесу, пояснюючи це тим, що у процесі такої діяльності людина постійно виявляє дослідницький інтерес до тих чи інших явищ, які стали для неї проблематичними, викликають внутрішнє напруження своєю незвичністю, новизною, змушують думати і діяти, відповідати на них своїми інноваціями. Ці явища можуть виникати не тільки у навколишньому середовищі, а й у самій людині, у сфері її цінностей і потреб [18, с. 16].

Підтримуємо думку В.Ю. Шепітька, який зазначає, що, враховуючи специфіку слідчої діяльності, а також сутність терміна «інновація», видається за доцільне під інноваціями на досудовому слідстві розуміти розроблені та впроваджені у слідчу практику нові сучасні методи, прийоми, технології, технічні засоби, прилади, апаратуру, інструменти, метою яких є оптимізація розслідування, підвищення якості та ефективності слідчої діяльності, зменшення помилок [17, с. 42].

В етимологічному сенсі технологія (нім. technologie, грец. Technē – мистецтво, майстерність; logos – наука, вчення) – сукупність методів і процесів, що застосовуються в якій-небудь справі, у виробництві чого-небудь, а також наукове описання таких методів [9, с. 774].

Загальновідомим є те, що порушення технології у галузі виробництва матеріальної продукції зазвичай призводить до помітного зниження її якості, але майже не проводиться аналогії з іншими, «нематеріальними» сферами людської діяльності, пов'язаними із розслідуванням, розкриттям та запобіганням злочинній діяльності, у яких проблема підвищення ефективності є не менш актуальною, а порушення саме технології зазначених процесів призводить до негативних наслідків у роботі державного механізму загалом [16, с. 81].

У науковій юридичній літературі найбільш вдалим видається тлумачення поняття «інноваційні технології». Н.Н. Штикова – це «системна сукупність державно-правових і соціально зумовлених нововведень, які застосовуються для досягнення нової якості державно-правового розвитку» [18, с. 17].

Щодо теми, яку ми аналізуємо, пропонуємо зазначити узагальнену дефініцію «інноваційні технології», під якою необхідно розуміти набір методів і засобів, що забезпечують реалізацію нововведення.

У сфері кримінального судочинства до таких «нововведень» треба віднести сучасні технічні засоби, які знайшли широке застосування на всіх стадіях кримінального провадження.

Звернувшись до нормативних і наукових тлумачень, що вживаються у правових документах, які регламентують питання кримінального судочинства терміна «технічні засоби», спробуємо проаналізувати види таких засобів, виявити найбільш затребувані і перспективні в сучасній правозастосовній практиці.

Передусім це зумовлено завданнями та засадами кримінального судочинства за умови суворого дотримання процесуальної форми, яка не допускає використання понять, зміст яких незрозумілий чи їх тлумачення неоднозначне.

У юридичній науці є різноманітні концептуальні підходи до розкриття цього поняття стосовно кримінально-правової галузі. Аналіз наукових джерел із цього питання показує, що автори розглядають цю дефініцію у вузькому і широкому сенсі.

Проблемам застосування технічних засобів у кримінальному судочинстві приділялася увага вже давно, передусім у криміналістичній літературі. Відомі вчені-криміналісти кінця XIX – початку XX ст. (Р. Гендель, Г. Гросс, Р.А. Рейс, С.Н. Трегубов тощо [3, 5, 11, 14]) у своїх роботах називали її «кримінальною технікою».

У середині минулого століття в літературі з розслідування під науково-технічними засобами мали на увазі ті з них, які об'єднувалися назвою «криміналістична техніка» [4].

Вперше у 1965 р. у докторській дисертації та своїх публікаціях Н.А. Селіванов дав докладний аналіз поняття «науково-технічні засоби», визначивши його як неодмінний складник криміналістичної техніки. На його думку, науково-технічні засоби в кримінальному процесі треба розуміти в широкому сенсі, оскільки для практичної діяльності важливий не стільки сам технічний інструмент, скільки порядок (прийоми і способи) його застосування [12, с. 11–20].

У кінці 80-х років минулого століття Е.А. Уткін дав своєрідне комбіноване тлумачення поняття «науково-технічні засоби» – по-перше, як загального поняття, що відображає всю сукупність засобів, пристроїв, матеріалів, які використовуються у діяльності органів дізнання, слідства, прокуратури і

суду, тобто в широкому сенсі; по-друге, як приладів, апаратів, комплектів цих засобів і методів їх використання, розроблених на основі досягнення науки і техніки, для застосування яких необхідні спеціальні навички і знання, які використовуються або допускаються до використання в діяльності правоохоронних органів для збирання, закріплення, перевірки, оцінки та демонстрації доказів – у вузькому сенсі. Основним, на його думку, є обов'язкова відповідність критеріям законності, достовірності отриманих результатів, доцільності, економічності й ефективності щодо розслідування та вирішення кримінальних справ. [15, с. 99].

До прихильників «вузького» тлумачення поняття можна віднести Д.М. Тимчишина, який під науково-технічними засобами розуміє науково обґрунтовану систему наявних і тих, що розробляються, приладів, пристроїв, устаткування, матеріалів, речовин, програм і технологій та наукових положень, методів і методик їх застосування і використання уповноваженими особами відповідно до закону для виявлення, фіксації, вилучення, упакування, транспортування, передачі, зберігання, слідчого огляду, попереднього та експертного дослідження, кримінальної реєстрації ідеальної та матеріальної інформації про подію злочину та особу злочинця. [13, с. 13].

Д.В. Зотов пропонує виділити два основних компоненти технічних засобів, що застосовуються у кримінальному процесуальному доказуванні, такі як загально-технічні засоби і техніко-криміналістичні засоби. При цьому до другого компонента він відносить метод (спосіб) застосування технічних засобів. Метод, як зазначає Д.В. Зотов, – категорія універсальна і може бути застосована в усіх галузях науково-технічного знання. Однак у технічній сфері вона обґрунтовано трансформується в поняття «технологія», яке якраз і відображає специфіку способу застосування саме технічних засобів. [6, с. 84].

Українські вчені передбачають, що науково-технічні засоби криміналістики – це прилади, пристосування та матеріали, які використовуються з метою збирання і дослідження доказів або створення умов, що ускладнюють вчинення злочинів. Такі засоби можуть бути поділені на кілька груп – 1) взяті без змін із різних технічних і природничо-технічних наук; 2) спеціально пристосовані для криміналістичних цілей; 3) спеціально розроблені для цілей криміналістики [7, с. 32].

Можливо, саме тому в кримінальному процесуальному законодавстві регламентуються не безпосередньо технічні засоби, а процесуальний порядок застосування та доказове значення отриманих при цьому матеріалів.

У наукових дослідженнях здійснено різні класифікації науково-технічних засобів.

П.С. Елькінд наводить класифікацію, що найбільш повно охоплює все різноманіття технічних засобів, які використовуються у кримінальному судочинстві, та згрупує її за виникненням, видом, суб'єктом застосування, цільовим призначенням, поділом на засоби демонстраційної техніки, організаційної техніки, засоби, що належать до доказів або призначені для фіксації кримінальних процесуальних актів тощо) [19, с. 7].

Досліджуючи процесуальні аспекти використання науково-технічних засобів у досудовому розслідуванні, О.В. Баулін запропонував поділити їх на такі, які є процесуальними джерелами доказів (формою кримінально-процесуальних доказів); використовують для складання кримінально-процесуальних актів; застосовують під час провадження слідчих та інших процесуальних дій з метою виявлення, закріплення, перевірки і дослідження доказів; спрямовані на забезпечення ефективного прокурорського нагляду, процесуального керівництва і судового контролю за додержанням законності у діяльності органів досудового розслідування. [1, с. 91–92].

Із прийняттям нового КПК України (2012 р.) науковий підхід до науково-технічних засобів поступово змінюється, оскільки законодавець наводить конкретні технічні засоби фіксування доказів і процесуальних дій (фотографування, аудіо-, відеозапис), визначає загальний порядок їх застосування під час кримінального провадження, хоча і залишає відкритим коло таких засобів.

Ми підтримуємо думку О.В. Бауліна, що навести у законі вичерпний перелік усіх допустимих для доведення науково-технічних засобів неможливо через їх безперервне оновлення. [1, с. 90]. У зв'язку із цим новели, які з'являються у процесуальному законодавстві, можна лише привітати.

Зауважимо, що перелік технічних засобів, що застосовуються у кримінальному процесі, у нині чинному КПК України значно розширено у порівнянні з КПК України 1960 р. Сьогодні кількість статей, що допускають застосування таких засобів у кримінальному провадженні, зросла у понад два рази, причому законодавець не лише розширив нормативну базу, але, що безсумнівно важливо, і збільшив сферу застосування цих засобів. Однак при цьому відзначається крайня обережність і повільність упровадження у слідчу та судову практику різних нововведень, народжуваних сучасним науково-технічним прогресом.

Свого часу так було із застосуванням фотографії у кримінальному процесі, потім – кінозйомки і звукозапису. Тепер у подібному положенні знаходиться метод цифрового аудіо– та відеозапису. У подальшому таке ж відбудеться і з іншими новими засобами закріплення, збереження, передачі та відтворення інформації.

Одне з останніх нововведень у галузі використання інноваційних технологій у сфері кримінального процесу продиктоване, зокрема, зростаючою потребою застосування нових методів отримання доказів і було впроваджено у 2011 році. Законодавець регламентував можливість проведення

слідчих дій у режимі телефонної конференції та відеоконференції, тобто було «легалізовано» практику застосування нового різновиду технічних засобів – відеоконференц-зв'язку.

Сьогоднішні у наукових працях і законотворчій роботі до сучасних технічних засобів у кримінальному процесі, які мають явні перспективи, в тому числі на якнайшвидше нормативне закріплення, як правило, відносять поліграфи, відеоконференцзв'язок (відеозв'язок), тензометричні платформи для оцінки стресового психофізичного стану людини, системи ведення електронних баз даних, відповідно до яких здійснюються збирання, зберігання, захист, облік, пошук, узагальнення заяв, повідомлень про кримінальне правопорушення.

Висновки. Аналіз нормативних положень, що регулюють кримінальне судочинство, показав, що використання деяких із перерахованих вище сучасних технічних розробок міцно закріплено на всіх стадіях кримінального процесу. У дійсності ж правозастосовна картина виглядає дещо інакше.

Як уже зазначалося, КПК України містить положення, що допускають застосування фотографування, аудіо– та відеозаписів. У Законі закріплено також правила застосування технічних засобів.

Проте виникають проблемні питання із застосуванням технічних засобів, які довгий час знаходяться в арсеналі процесуалістів. До недавнього часу у практичних працівників не виникало особливих проблем у використанні фото– та відеоапаратури. Технічний прогрес вніс свої корективи, і сьогодні ми маємо справу з модифікованою апаратурою, що заснована на цифрових технологіях. По суті змінився тільки спосіб запису – з аналогового на цифровий. Однак аналіз матеріалів судової практики показує, що отримані за допомогою засобів цифрової техніки фотознімки та відеоматеріали, в тому числі ті, що відображають у наочній формі хід та результати слідчих (розшукових) дій, нерідко визнаються недопустимими доказами і виключаються із системи доказів у кримінальному провадженні через сумніви в достовірності відображеної у них інформації.

Тому залишається низка питань, які потребують подальшого наукового і практичного опрацювання. Положення кримінального процесуального закону, що передбачають використання технічних засобів, у процесуальному плані носять формальний характер і можуть розглядатись як додаткові або допоміжні норми. Вони не визначають критеріїв допустимості інформації, отриманої за допомогою технічних засобів.

Вже говорилося про парадоксальну картину, що стосується нормативних положень щодо технічних засобів, які передбачені КПК України. З одного боку, кримінальний процесуальний закон допускає використання у провадженні слідчих (розшукових) дій будь-яких технічних засобів, порядок і спосіб застосування яких не суперечить нормам кримінального процесуального закону. Однак норми КПК України регламентують питання складання протоколу процесуальної дії чи журналу судового засідання (104, 105, 108), що мають незаперечне доказове значення та є одним із невід'ємних складників кримінального процесу, які є вичерпними у переліку носіїв інформації і на яких закріплюються результати застосування технічних засобів.

Виникає питання: а якщо через деякий час з'являться більш досконалі технічні засоби, зокрема носії інформації, чи зможемо ми їх використовувати у кримінальному провадженні?

Відповідь очевидна і підтримана аргументами низки вчених [1, с. 90] – порядок дослідження і використання результатів застосування інших (інноваційних) технічних засобів має визначатися за правилами застосування кримінального процесуального законодавства за аналогією, що не обходиться без прийомів логічного тлумачення норм кримінального процесуального права. У зв'язку із цим вважаємо, що гнучкість і універсальність понятійного апарату дадуть змогу не тільки спростити впровадження інноваційних технологій у кримінальний процес, але також будуть сприяти успішній боротьбі зі злочинністю, особливо з її новими проявами.

Список використаних джерел:

1. Баулін О.В. Використання науково-технічних засобів під час досудового розслідування / О.В. Баулін, А.О. Ляш // Криміналістичний вісник. – № 1 (19), 2013 – С. 91–92.
2. Вільний тлумачний словник, 2013 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/f/innovacija>
3. Гендель Р. Уголовная техника / Гендель Р. – М., 1925.
4. Гончаренко В.И. Научно-технические средства в следственной практике / В.И. Гончаренко. – Киев, Вища шк., 1984. – 150 с.
5. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. Репринтное издание 1908 года / Г. Гросс ; науч. ред. В.В. Крылов. – М. : ЛексЭст, 2002. – 1088 с.
6. Зотов Д.В. Уголовно-процессуальное доказывание и научно-технические достижения: Теоретические проблемы / Д.В. Зотов. – Воронеж: Изд-во Воронеж, гос. ун-та, 2005. – 200 с.
7. Криміналістика : підруч. / В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін. / за ред. В.Ю. Шепітька. – 4-е вид., перероб. і доп. – Х. : Право, 2008. – 464 с.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України: чинне законодавство із змінами та допов. на 01 вересня 2016 року : Офіц. текст. – К. : Алерта, – 2016. – 284 с.

9. Крысин Л.П. Толковый словарь иноязычных слов / Л.П. Крысин. – М. : Эксмо, 2010. – 944 с.
10. Про інноваційну діяльність: Закон України від 04.06.2002 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2002. – № 36. – Ст. 266.
11. Рейсс Р.А. Научная техника расследования преступлений. Курс лекций, прочтенных в г. Лозанне профессором Рейссом чинам русского судебного ведомства летом 1911 года / Р.А. Рейсс ; под ред. С.Н. Трегубова. — СПб. : Сенат. тип., 1912. — 178 с.
12. Селиванов Н.А. Научно-технические средства расследования преступлений: (правовые, методологические основы применения, современное состояние и перспективы развития). дис... д-ра юрид. наук / Н.А. Селиванов. – М., 1965. – С. 11–20.
13. Тимчишин Д.М. Використання науково-технічних засобів у розслідуванні вбивств : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Д.М. Рибалко. – К., 2014. – 22 с.
14. Трегубов С.Н. Основы уголовной техники / С.Н. Трегубов. – Петроград, 1915.
15. Уткин Е.А. Уголовно-процессуальный аспект классификации научно-технических средств, применяемых в уголовном судопроизводстве / Е.А. Уткин // Правоведение, 1988. – № 1. – С. 99–101.
16. Фунікова О.В. Інноваційні технології в правозастосовній діяльності / О.В. Фунікова // Гуманітарний часопис, 2013. – № 3. – С. 79–84.
17. Шепітько В.Ю. Інновації в криміналістиці та їх впровадження в діяльність органів досудового слідства / В.Ю. Шепітько, В.А. Журавель, Г.К. Авдєєва // Наукові дослідження. – Випуск 21, 2011. – С. 39–45.
18. Штыкова Н.Н. Инновационные технологии ювенальной юстиции и их применение в юридической практике / Штыкова НН. //Администратор суда. 2009. – № 1. – С. 16–18.
19. Элькинд П.С. Научно-технический прогресс и уголовное судопроизводство / П.С. Элькинд // Сов. юстиция, 1977. – № 3. – С. 7.